

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубина Ю.И., Завадская Т.Ф., Шевелев Н.Н. Основы педагогического руководства школьной театральной самодеятельностью. – М.: Просвещение, 1974. – 175 с.
2. Театральная самодеятельность школьников: Основы педагогического руководства. Пособие для учителей и руководителей театральных коллективов / Ю.И. Рубина, Т.Ф. Завадская, Н.Н. Шевелев. – М.: Просвещение, 1983. – 176 с.
3. Копець З.А. Театральне мистецтво в школі. – К.: Радянська школа, 1971. – 128 с.
4. Эстетическое воспитание во внеклассной работе восьмилетней школы: театр, художественное чтение, кино, танец и ритмика / Под ред. Е.Г. Савченко, Ю.И. Рубиной. – М.: Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1963. – 327 с.
5. Захава Б.Е. Мастерство актера и режиссера. – М.: Просвещение, 1978. – 334 с.
6. Гиппиус С.В. Тренинг развития креативности. Гимнастика чувств. – СПб.: Речь, 2001. – 346 с.

УДК 376.64 – 058.862 : 316.64

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ ПРИТУЛКУ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Доля І.С., здобувач

Запорізький національний університет

Стаття присвячена проблемі соціалізації дітей-сиріт підліткового віку в умовах притулку для неповнолітніх. У статті розглянуті причини порушення соціалізації дітей підліткового віку в умовах притулку для неповнолітніх та визначені шляхи подолання її порушень. Аналізується роль різних фахівців у соціалізації підлітків у притулку та визначаються напрямки роботи соціального педагога у вирішенні цієї проблеми.

Ключові слова: соціалізація, підлітки, притулок для неповнолітніх, дезадаптація, депривація, механізми соціалізації, напрямки діяльності соціального педагога.

Доля И.С. СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ПРИЮТА ДЛЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена проблеме социализации детей-сирот подросткового возраста в условиях приюта для несовершеннолетних. В статье рассмотрены причины нарушения социализации детей подросткового возраста в условиях приюта для несовершеннолетних и определены пути преодоления ее нарушений. Анализируется роль разных специалистов в социализации подростков в приюте и определяются направления работы социального педагога в решении этой проблемы.

Ключевые слова: социализация, подростки, приют для несовершеннолетних, дезадаптация, депривация, механизмы социализации, направления деятельности социального педагога.

Dolya I.S. SOCIALIZATION OF TEENAGERS IN THE CONDITIONS OF THE ORPHANAGE FOR MINORS / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article deals with the problem of socialization of teenagers without parents in the conditions of the orphanage for minors. The article gives the reasons of problems with socialization in the conditions of the orphanage for minors and main approaches of help. The role of different specialists in socialization of teenagers in the orphanage for minors and main directions of work of social pedagogue in resolving of this problem have been analyzed.

Key words: socialization, dezadaptation, deprivation, mechanisms of socialization, directions of work of social pedagogue.

Актуальність проблеми. Економічні та соціальні суперечності, які торкнулись всіх сфер діяльності держави і всіх верств населення, у першу чергу позначились на його найменш захищеній категорії – дітях. На фоні девальвації моральних та загальнолюдських цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення, збільшується кількість бездоглядних дітей. Більшість із них позбавлені сімейних зв'язків, покинуті батьками або самі покинули сім'ю, яка не забезпечила дитині нормальних умов життя та повноцінного розвитку. Ці діти, як правило, займаються бродяжництвом, жебракуванням, крадіжками, систематично вживають алкогольні напої, токсичні і наркотичні речовини та часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності. Їхнє життя і здоров'я постійно знаходяться під загрозою існування і збільшення контингенту таких дітей, в свою чергу, теж становить певну загрозу для суспільства [1, 127].

За даними Державного комітету статистики України, загальна кількість дітей зазначеної категорії на 1 січня 2005 р. становила 97590 осіб. Про дітей, які позбавлені піклування з боку батьків, турбується держава, створюючи державні форми утримання - інтернатні заклади різних типів.

Одним із таких закладів є притулок, створений відповідно до типового положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх. (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 5656). Притулок для неповнолітніх – це комунальний заклад, основна мета якого – влаштувати дітей, що виявились у важкій життєвій ситуації, на тимчасове проживання з метою наступної передачі в інші соціальні інститути – повернення в сім'ю, усиновлення, встановлення опікунства та ін.

Окрім створення належних житлово-побутових та психологічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності неповнолітніх, тимчасово відчужених від сім'ї, основним завданням роботи притулку є соціалізація вихованців, їхня адаптація до сучасних умов життя.

Мета нашої статті – розглянути особливості соціалізації дітей-сиріт підліткового віку в умовах притулку для неповнолітніх та визначити шляхи подолання її порушень.

Проблема соціалізації особистості розглядається в роботах багатьох сучасних науковців: А. Мудрика, В. Бочарової, Н. Заверико, Б. Бім-Бада, Ю. Василькової, Б. Вульфова, О. Газмана, Д. Годзинського, М. Головатого, І. Звереві, В. Касьянова, Н. Лавриченка, Я. Коломінського, Н. Нікандрова, В. Зінченка, Л. Новикової, В. Петрищева, М. Плоткіна, С. Савченка, В. Сластьоніна, М. Лукашевича та інших. Проблема розвитку особистості в соціумі розглядається також у наукових дослідженнях Б. Ананьєва, В. Андрущенко, В. Беха, О. Бодальова, М. Горлач, І. Кона, П. Лушина, В. Радул та інші. Питання, що стосуються впливу соціального середовища на формування особистості дитини, відбито в наукових працях Н. Бондаренка, М. Іщенка, А. Капської, Л. Коваль. Проблема формування духовності, морального досвіду дітей стала предметом досліджень І. Беха, О. Газмана, О. Сухомлинської та інших науковців.

А.В. Мудрик розглядає соціалізацію як “розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння і відтворення культури, які відбуваються у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими і цілеспрямовано створюваними умовами життя” [2, 8-9].

Л.М. Шипіцина під соціалізацією розуміє становлення дитини в системі соціальних відносин як компонента цієї системи, тобто дитина стає частиною соціуму; при цьому відбувається засвоєння нею елементів культури, соціальних норм і цінностей.

У більшості випадків, сама специфіка умов утримування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних установ, їх адаптації до самостійного життя [3, 98].

Серед особливих умов перебування дитини в притулку слід зазначити відсутність вільного приміщення, у якому дитина могла б відпочити від інших дітей. Кожна людина з дитинства має потребу в спілкуванні з іншими людьми, але одночасно – залишатися на самоті, мати можливість відокремитися від інших. Кожному потрібен особливий стан самотності, відокремлення, коли відбувається внутрішня робота, коли формується самосвідомість. Відсутність умов для внутрішнього зосередження стандартизує визначений соціальний тип особистості дитини, яка потрапляє у притулок для неповнолітніх. У дітей, що живуть на державному забезпеченні формуються утриманські риси (“нам повинні”, “дайте”) відсутні відповідальність і ошадливість. Нереалізована потреба у визначеному життєвому просторі, особливо в ізоляції, призводить до того, що діти з установ інтернатного типу у великих містах освоюють горища і підвали. Але це зовсім не та ізоляція, що потрібна для індивідуального життя душі – тут вони знову разом, але без уваги дорослого [4, 36]. Таке відокремлення призведе до безрозсудливих вчинків, втеч і бродяжництва.

За результатами дослідження науковців АПН України, діти в притулках здебільшого знаходяться в афектному стані, виявляють протестні реакції (особливо спочатку). Суворі регламентація поведінки виключає можливість формування у дітей навичок асертивної поведінки. Діти, які стали залежними від наркотичних речовин, пережили фізичне і сексуальне насильство, потребують висококваліфікованої психологічної (а часто й психіатричної) допомоги, яку персонал притулку не в змозі надати [5, 146-147].

Як зазначає М.М. Ілляш, значна кількість дітей (70-80 %), що перебувають у притулку для неповнолітніх, мають певні відхилення в розвитку, і серед них особливо суттєвими є затримка психічного розвитку та порушення інтелектуальної сфери. Науковці відмічають відставання в розвитку інтелектуальної сфери дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 30 % до 50 % [6, 73]. Результатом деформацій розвитку є наявність соціально-психологічної дезадаптованості, відхилення у поведінці, неприйняття соціуму і його норм. Часто це проявляється у порушенні статевої ідентифікації, схильності до наркотиків та правопорушень. Така дитина в спілкуванні нервозна, намагається домогтися уваги й у той же час її відриває, впадає в агресивність чи відчужується. Не вміє бути уважною, адекватно проявляти свої відчуття. Усе це призводить до того, що дитина ставиться до навколишніх негативно, ворожо.

За даними наукових досліджень, отриманих науковцями Інституту охорони здоров'я дітей та підлітків АМН України, основними причинами різноманітних відхилень особистісного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна назвати такі: дефіцит спілкування на рівні дитина – дорослий, специфічність системи спілкування з дорослими та однолітками, емоційно-дистанційний стиль взаємодії дитини та дорослого, відсутність можливості створення власної моделі родинно-побутових стосунків, обмеженість спілкування з однолітками із повних сімей, синдром “великого колективу”, що усуває й ускладнює диференційований підхід до дітей, недостатність умов для задоволення особистісних потреб дітей, їхнього саморозвитку і самореалізації, низький рівень загальних знань та пізнавально-інформаційного розвитку.

Розглянувши основні порушення соціалізації дітей в умовах притулку, можна визначити шляхи подолання цих порушень. Успішність процесу соціалізації забезпечують механізми соціалізації.

Методологічно важливою для нашого дослідження є точка зору А.В. Мудрика щодо механізмів соціалізації, які необхідно врахувати і частково використовувати соціальному педагогу в процесі виховання дитини в умовах притулку для неповнолітніх на різних вікових етапах. Їх можна назвати і охарактеризувати таким

чином: *традиційний* – через сім'ю і найближче оточення; *інституційний* через інститути суспільства та організації; *стилізований* – через субкультури; *міжособистісний* – через значущі особи; *рефлексивний* – індивідуальне переживання та усвідомлення [7, 27-28]. Особливо важливими в умовах комунального закладу притулку для неповнолітніх є інституційний, стилізований, міжособистісний механізми соціалізації.

Отже, постановка, осмислення й розв'язання завдань соціалізації і соціального виховання дітей у притулку вимагає комплексного та системного підходу, має ґрунтуватися на принципі гуманізму, центрації на дитині, де серцевиною виховного реабілітаційного процесу є особистість – її нахили, здібності, потреби, інтереси, соціальний досвід, свідомість, характер.

У більшості випадків в інтернатах і дитячих будинках виховуються діти, що мають досвід почуттів безнадійності, безпорадності і безвихідності, яким досить важко побачити сенс свого існування, усвідомити свою цінність як особистості, відчутти себе потрібними. У зв'язку з цим персонал закладів для сиріт повинен створювати атмосферу, у якій дитина відчує свою неповторність, необхідність іншим, самоповагу і самоцінність. Саме в таких умовах робота соціального педагога є не лише потрібною, а й необхідною, бо його професійна діяльність – це послідовна робота із соціального виховання дітей і підлітків у конкретному навколишньому мікросоціумі, спрямована на їх успішну адаптацію, індивідуалізацію й інтеграцію в ньому. Особливості роботи з підлітками у притулку полягають у поєднанні різноманітних видів діяльності багатьох спеціалістів у відсутності права на помилку, бо вони працюють з дітьми, які вже мають достатній досвід негативних почуттів і не мають жодної людини, на яку вони могли б розраховувати.

Неповнолітнім, які потрапляють у притулок, надається різнобічна (медична, юридична, психологічна, педагогічна) допомога, залежно від конкретних причин соціального дискомфорту.

Медична служба притулку діагностує фізичне здоров'я неповнолітніх, вживає ряд лікувально-профілактичних заходів, якщо є потреба, направляє на додаткове обстеження чи лікування в лікарні.

Юрист порушує клопотання про застосування заходів громадського впливу, притягнення до кримінальної, адміністративної чи майнової відповідальності батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які нехтують правами, інтересами неповнолітніх, провокують їх асоціальну поведінку, самовільне залишення сім'ї, навчально – виховних закладів, створюють загрозу їх фізичному та інтелектуальному розвитку. Ці факти впливають на рішення про зміну або створення нових умов життєдіяльності неповнолітніх у сім'ї та навчально-виховних закладах. Подальша доля кожної дитини зважується адміністрацією притулку, при взаємодії з органами місцевої влади, соціальними службами для молоді, правоохоронними органами, службами охорони здоров'я, навчально-виховними закладами за місцем проживання.

Головним завданням *психолога* притулку є проведення психолого-педагогічного обстеження неповнолітніх, вивчення їх психологічного стану, умов життя і виховання у сім'ї, індивідуальних особливостей розвитку особистості, схильності, якості, інтереси, причини самовільного залишення ними закладу освіти чи місця роботи, втечі з сім'ї, забезпечення соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, виявлення та усунення конкретних причин і умов дискомфорту. Зазвичай психологу доводиться працювати над вирішенням двох головних психологічних проблем: перша – відставання у психічному розвитку дітей; друга – подолання психічних наслідків жорстокого поводження з ними. Адже у притулок потрапляють депривовані діти, позбавлені основних психічних потреб протягом значного часу [8, 49].

Особливої уваги потребують діти, які стали жертвами емоційного, фізичного, сексуального насильства в сім'ї або з боку інших осіб. Значна частина дітей, які зазнали жорстокої поведінки, мають важкі психологічні наслідки, знаходяться в стані пост травматичного стресу (ПТС). У важкому стані дитина може знаходитись довгий час [9, 26]. Отже, головне завдання психолога – вивести дитину з цього стану, зняти психологічну напругу.

У соціального педагога інший аспект роботи. Основним його завданням є пошук методів, форм роботи, створення умов для соціалізації дітей-сиріт у притулку; визначення нових аспектів забезпечення фізичного, психічного, духовного здоров'я підлітків; формування у них життєвої компетентності, здатності вирішувати складні питання в різних сферах життєдіяльності. Позитивним являється результат, коли дитина перетворюється з об'єкта допомоги в суб'єкт самопомоги [10, 2].

У роботі соціального педагога в притулку з дезадаптованими підлітками, на перший план висувається проблема підготовки дітей-сиріт до самостійного життя й роботи, тобто їхня інтеграція в навколишній соціум, у співтовариство звичайних людей. Соціальна дезадаптація – процес зворотний, тому можна не тільки попереджувати відхилення соціального розвитку дітей і підлітків, але й керувати процесом його ресоціалізації [3, 106]. Соціалізація дітей зазначеної категорії відбуватиметься ефективніше, якщо діяльність соціального педагога буде систематичною та чітко структурованою. Цього можна досягти, використовуючи спеціальні заходи, пов'язані із психолого-педагогічним супроводом у процесі навчання й виховання.

Дуже важливо оптимізувати процес розвитку самосвідомості, ставлення до себе, у підлітків притулку, через активну виховну роботу за основними напрямками: *стимулювання процесу рефлексії, самопізнання* (проведення індивідуальних і групових бесід на тему: що я знаю про себе? Що я люблю і ненавиджу? Що я вмію?); *заохочення підлітків до ведення особистих щоденників*, (щоденник сприяє розвитку внутрішнього світу підлітка); *використання простих психологічних тестів самоперевірки* з наступним обговоренням результатів, акцентуванням уваги на розвитку автономності уявлень підлітка про себе, їх відносної незалежності від оцінювання оточуючих; *формування правильного ставлення підлітка до себе* (конкретні оцінювання (позитивні або негативні) окремих його дій, рис характеру, досягнень – подібних оцінювань підліток гостро потребує).

У притулку для неповнолітніх соціальний педагог виконує такі функції: *освітньо – виховну* (забезпечення цілеспрямованого педагогічного впливу на поведінку і діяльність дітей і дорослих, прагнення повноцінно використовувати у виховному процесі засоби і можливості соціальних інститутів, можливості самої особистості як активного суб'єкта виховного процесу); *діагностичну* (вивчення медико-психологічних і вікових особливостей, здібностей дитини, вникання у світ інтересів, коло спілкування, умов життя, виявлення позитивних і негативних впливів, проблем); *організаторську* (організація соціально-педагогічної діяльності дітей і дорослих, їхньої ініціативи, творчості; здійснення впливу на зміст дозвілля, сприяння у питанні працевлаштування, професійної орієнтації й адаптації, здійснення взаємодії медичних, освітніх, культурних, спортивних, правових установ у соціально-педагогічній роботі); *прогностичну* (участь у програмуванні, прогнозуванні і проектуванні процесу соціального розвитку конкретного мікросоціуму, діяльності різних інститутів, що займаються соціальною роботою); *профілактичну і соціально-терапевтичну* (врахування і використання соціально-правових, юридичних, психологічних механізмів попередження і подолання негативних впливів, організація надання соціотерапевтичної допомоги, забезпечення захисту їхніх прав); *організаційно-комунікативну* (сприяння включенню добровільних помічників у соціально-педагогічну роботу, встановлення ділових й особистісних контактів, направлених на

співпрацю в роботі з дітьми у притулку та їхніми родинами); *охоронно-захисну* (використання наявного арсеналу правових норм для захисту прав і інтересів особистості, сприяння застосуванню державних примусових заходів і реалізації юридичної відповідальності у відношенні облич, що допускають прямі чи опосередковані протиправні впливи на підопічних соціального педагога).

Однак наявність обов'язків – ще не гарантія того, що все дійсно організовується подібним чином. Адже в умовах штатного розкладу відсутня ставка соціального педагога і як, наслідок, функції соціального педагога додатково покладаються на психолога.

Висновки. Процес соціалізації складний для дітей, що виховуються в нормальній повноцінній родині, а тим більше – в умовах материнської депривації (в інтернатних установах, неблагополучних родин). Діагностування дітей підліткового віку у притулку виявляє труднощі у взаємовідносинах з оточуючими людьми, поверховість відчуттів, звичку жити за вказівкою інших, складності у взаємовідносинах, порушення у сфері самоусвідомлення (від переживання вседозволеності до ущербності), посилення труднощів у засвоєнні учбового матеріалу, прояви глибокого порушення дисципліни (бродяжництво, крадіжки, різні формами делінквентної поведінки). Діагностична робота проводиться за допомогою бесіди, інтерв'ю, методів психодіагностики, спостереження, експертної оцінки. Дослідити особистісні риси дитини, що перебуває у притулку для неповнолітніх, особливості її фізичного та психічного розвитку, причини її дезадаптації чи девіантної поведінки – це перший і дуже важливий крок для подальшої організації і проведення ефективної роботи.

Для отримання позитивного результату соціалізації дітей у притулку необхідна співпраця різних фахівців. Тому *подальшої наукової розробки* на державному рівні потребує обґрунтування посади соціального педагога в притулку для неповнолітніх та визначення напрямків його професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лишенные родительского попечительства / Под ред. В.С. Мухина. – М.: Наука, 1991. – 274 с.
2. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студентов пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 2000. – 192 с.
3. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка: Навч. посібник. – К., 1997. – 209 с.
4. Кочерга Н.И., Супрун В.К. О некоторых проблемах детских учреждений для сирот // Дефектология. – 1992. – № 1. – С. 34-38.
5. Стан та соціальний захист сільських дітей: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. – 250 с.
6. Проблеми бездоглядності та безпритульності. / За ред. М.М. Ілляш. – Київ: Смолоскип, 2004. – 274с.
7. Мудрик А.В. Социализация как социально-педагогическое явление // Воспитательное пространство как объект педагогического исследования: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Н.Л. Селиванова – Научный центр современных проблем воспитания. – Калуга: Ин-т усовершенствования учителей, 2000. – С. 23-32.
8. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи. – М.: Наука, 1990. – 120 с.
9. Протко Ю.А. Психологическое изучение детей в школе-интернате. – М.: Наука, 1990. – 132 с.
10. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М., 2001. – 480 с.